

Adorjáni Anna*

Kolozsvár

Egy „elismert rossz ember” viszontagságai a reformkori Kolozsvári Református Kollégiumban

Das abenteuerliche Leben eines „anerkannt bösen Mannes” in der
Reformierten Kolleg aus Klausenburg während der Reformzeit.
Zusammenfassung

Die 1830–40-er Jahre waren auch in Siebenbürgen die Dekaden des bürgerlichen Übergangs im gesellschaftlichen Leben. Im Nachfolgenden wird dieser europaweit verbreitete Prozess durch die Geschichte eines Kollegprofessors und Redakteurs des konservativen Presseorgans, Ferenc Szilágyi d. J. dargestellt. Die Alltage des Kollegs und Szilágyis Auseinandersetzungen wurzeln tief in der Beschaffenheit des Zeitalters, auf diese Art thematisieren sie die großen politischen und gesellschaftlichen, bzw. ideengeschichtlichen Probleme der Reformepoche, wie Fortschritt, Magyarisierung, Aufklärung.

Schlüsselwörter: Ferenc Szilágyi d. J., das Reformierte Kolleg aus Klausenburg, siebenbürgische Kulturgeschichte in dem 19. Jh.

„**M**űhelyek vagytok [ti. a kollégiumi tanári lakások a Farkas utcából], ahol forr a munka, s szüntelenül tart, szentélyek vagytok, a melyekben a hazafiság oltártüzei lobogva égnek, a családi erények tűzhelyei, Zenon oszlop-csarnoka s a házak szűk udvarai s kertjei kitágulnak Akademos ligetjévé a Heraklesnek szentelt oltárral, mert bizony nagy munkaerő kell és sok munkaerő kellett a tanári kötelességek buzgó lelkiismeretes teljesítésére.”

Ez hangzott el Szilágyi Sándor történész szülőházára helyezett emléktáblájának avatóünnepségén. Szilágyi Sándor ifj. Szilágyi Ferenc fia, id. Szilágyi Ferenc unokája.

„[...]a tisztos ózs nagyatyja, id. Szilágyi Ferenc [...] ugyanazon katedréről hirdette negyedszázadon át a történelem igazságait és abban rejlő erkölcsi erőt, a hazaszeretetet; és mindketten, atya és nagyatyja, nemcsak tanították, de írták is a történelmet.”¹ Itt [...] „hoztak a hazai Kliónak kedves áldozatot.”²

Mindhárman történészek, mindhárman kapcsolódnak a kolozsvári református kollégiumhoz. Az alábbiakban kevésbé ünnepélyes hangvételű források alapján ifj. Szilágyi Ferenc élete kapcsán fognak kibomlani a református kollégium reformkori hétköznapjai,

* Adorjáni Anna (Segesvár, 1985) 2008-ban végzett a BBTE történelem – nemzetközi kapcsolatok szakán. 2011-ben szerzett abszolutóriumot az ELTE BTK Gazdaság- és társadalomtörténeti doktori iskolájában. Kutatási területei: Erdély története a 19. században, nacionalizmus, fogalomtörténet, eszmetörténet.

¹ Gr. Kuun Géza beszéde. A Szilágyi-émlékünnepélyen és emléktáblaleleplezésen. Kolozsvárt 1900. nov. 2. tartott beszédek. In: Szádeczky Lajos: *Szilágyi Sándor emlékezete*. Budapest 1900, 7.

² Uo. 3.

a tanárok anyagi helyzete, viszályaik, a protestáns kollégiumok „szerepét a polgári átalakulás folyamatában”.³

A Kolozsvári Református Kollégium az az intézmény, amelyhez ifj. Szilágyi Ferenc 1848 előtti működése szorosan kapcsolódik, mint szocializációjának terepe és szövegeinek kontextusa, egyik lehetséges értelmezési kerete. A kollégium történetén keresztül ismeretségbe kerülhetünk a kolozsvári szín szereplőivel, kirajzolódhatnak Szilágyi kapcsolatai, a helyi erőviszonyok, a kollégiumi „légkör”, amely megoldáslehetőséget kínál olyan problémák esetén, amelyekre az eszmetörténet felől nem kapunk választ.

A hátramaradt dokumentumok megmutathatják, hogyan szólalhatott meg Szilágyi a politikai eszmetörténet nagy kérdéseiben, miért mond mást, mint a klasszikusok, rámutathatnak a megnyilatkozás határainak alakulásra a 19. század első évtizedeiben. Másfelől a Kollégium értelmezhető olyan közegként, amelynek történetén keresztül elmesélhető a társadalmi átalakulás története, így maga is egy általánosabb nemzeti vagy európai folyamat helyi változataként értelmezhető, és mint ilyen, konkrét tartalommal töltheti fel a „korszak” (felvilágosodás, reformkor) fogalmát.

Apa és fia

Id. Szilágyi Ferenc 1762-ben született Somlyóújlakon, Kraszna vármegyében (ma Uileacu Șimleului, Szilágy megye, Románia),⁴ közsorból származó szülők gyermeke, aki ekkor még a György Ferenc névre hallgat.⁵ 1776-tól a kolozsvári református kollégium tanulója, s úgy emlékeznek rá, mint akit „a városnak utzáin is sokszor lehetett kinyitott könyvvel látni s esténként az utzára nyíló ablakok világánál tanulni”.⁶ 1788-ban a szükséges vizsgák letétele után útlevelet szerez és előbb a leydeni, majd a göttingeni egyetemre megy. Leidenben Brockmann historia naturalis óráit hallgatta (a tananyag zoológiából és historia globi terraeből állt össze), s Szilágyi külön értékelte, hogy professzora a katedráról szabadon beszél a teológusok ellen.⁷ Fia 1840-es töredékben maradt önéletrajza külön említi, hogy már az apja is a göttingeni egyetemen tanult, és mint Schlözer tanítványa „a Kolozsvári Evang. Ref. Kollégiumban az első köztanító volt ki a históriát pragmatice [oknyomozólag]⁸ tanítá”. Tanította Heyne, E. J. Godofredtól tanulta Pál leveleinek magyarázatát, Spittlernél 300 év legnevezetesebb

³ Bajkó Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk. A felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest 1976.

⁴ Az egyházi anyakönyvek 1772-től kezdődnek, jegyzőkönyvei csak 1827-től vannak. Ebben az időszakban túlnyomórészt magyar reformátusok lakják. Az egytantermű elemi népiskola evang. reform. jellegű. Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. Kiadja Szilágy vármegye közönsége, [Budapest] 1901, II., 527.

⁵ Török István: *A Kolozsvári ev. ref. Collegium története. I–III*. Kolozsvár 1905, II., 108. Török István itt Pap Áronné, Szilágyi Ferenc unokájának szóbeli közlésére hivatkozik. Ennek fényében talán érdekes, hogy Szilágyi Ferenc 1814-ben házastelket és majort vásárol, amelyhez Rhédei Ádámtól kér 5000 rfhft. kölcsönt, amelyet két éven belül törleszt; vö. a város, polgár, birtok jelentőségének és fogalmának változása a korban. Ehhez Kolozsvár kapcsán ld. Sonkoly Gábor: „...édes hazánkknak ezen első magyar fővárosa”. Az átmenet problémái: Kolozsvár 1790–1848 között. In: Pál Judit–Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Csíkszereda 2001, 119–145.

⁶ Csiszár Sámuel halotti beszéde. Idézi Török István: *i. m.* 108.

⁷ Török István: *i. m.* II., 109–110.

⁸ A kéziratban szereplő pragmatice szót Szabó Károly Szilágyi-életrajzában oknyomozóként magyarázza. Schlözer történetiszemléletének behatóbb tanulmányozása volna szükséges ahhoz, hogy megítélhessem, adekvát-e a pragmatice oknyomozóként való azonosítása. Vö. Szabó Károly: *Szilágyi Ferenc emlékezete*. Értekezések a történelmi tudományok köréből. MTA, VII. Budapest 1878., 4. Schlözerhez pedig Selle, Götz von: Die Georg-August-Universität zu Göttingen 1737–1937. Göttingen 1937 és Fürst, F.: *August Ludwig von Schlözer, ein deutscher Aufklärer im 18. Jahrhundert*. Heidelberg 1928.

forradalmait hallgatta.⁹ Presztízst jól demonstrálja, hogy Budai Ézsaiás tőle kap ajánlást a leydeni egyetemre David Ruhnken klasszika-filológushoz.¹⁰

Hazatérve, 1792-től id. Bethlen Pál unokáinak, azaz ifj. Bethlen Pál fiainak tanítója lesz,¹¹ akik Szilágyi kíséretében rendszeresen látogatták a város előkelőseit.¹²

1797-ig Kolozsváron papi hivatalt tölt be, ezután segédtanár lesz Bodoki József mellett, a filológiai tanszéken tanít egyetemes történetet, görög és latin irodalmat. 1806-ban tankönyvet ír, amelyet 1816-ban ki is adnak (*Historia universa politica in subsidium praelectionum concinnata. Pars prior. Historiam antiquam complexa. Claudiopoli, 1816.*). A könyv szerkesztésében is kamatoztatta a Schlözernél tanultakat:

„Az időrendben leírt néprajz tetszett neki, mely századról századra egyfolytában adja elé az eseményeket s az emlékezetben tartást megkönnyíti. Nem szereti Offerhaus és Gatterer-féle synchronisticai módszert, mivel a sokszoros megszakítás szétszórja a figyelmet. Midőn Schröckh világtörténete kezébe került, ennek módszerébe bolondulásig belészeretett.”¹³

1821-től kerül át a teológiai tanszékre, helyét a külföldi tanulmányútról frissen hazaérkezett fiának adja át.

Felesége Foulquier Mária, fiai Sámuel, aki később kormányiszéki tisztviselő lesz, és Ferenc. Ifj. Szilágyi Ferenc Kolozsvárott született 1797. április 14-én.

„Gondos és el nem lankadó szülői apolgotások közt nevelkedve tölté gyermek idejét: s e ritka jósága szüleinek köszönhetette nem csak életét, de ami ennél becsesebb emberré mivelődését, mert nem csak oktatással kívánták formálni és minden jóra serkenteni, de példájokkal, tetteikkel, s egész életökkel arra vezették, s különösen a vallás boldogító igazságait jókor szívébe csepegtették.”¹⁴

Id. Szilágyi házába bejáratos volt a kor tudományos és társadalmi elitjének jó néhány, kolozsvári házában olyanok is megfordultak, mint Kazinczy Ferenc, Kenderesy Mihály vagy Döbrentei Gábor.

Ifj. Szilágyi tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban kezdte.

„[...] az 1803-d. esztendő tavaszán, és az alsóbb ún. gymnasiális oskolákat az 1809-d. esztendő közepén végzé, mikor september elejével, mint 1ső esztendő philosophus a felsőbb tudományok hallgatására ment által. Édesattyának kívánsága és akarata szerint tudományos pályára készült, s a histórián kívül, melyet különös kedvvel és örömmel tanult, a deák és görög literaturát tűzte ki szorgalma fő tárgyáivá, amikben valamint első oktatást úgy azutáni gyakorlást és további gyarapodást tisztelt édesattyától vett.”¹⁵

⁹ Szilágyi Ferenc önéletrajza. Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókkönyvtára = Biblioteca Academiei Romane – Filiala Cluj-Napoca (ez után: Bib. Acad. CJ), MsR 1606, Aa–d/1., töredék 1840-ből.

¹⁰ Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Budapest 1955, 53.

¹¹ Török, akinek feltehetően a Bethlen Pál 1792-es levele járt a kezében, Szilágyit a Bethlen-unokák tanítójának teszi meg, Izsépi Edit, aki Bethlen Pál 1796-os levelét írja át, a Bethlen-fiúk tanítójának mondja Szilágyi Ferencet. A dolog magyarázata az lehet, hogy a két Bethlen Pál nem azonos. Id. gróf Bethlen Pál (mh. 1794!) marosvásárhelyi kir. tábla elnöke, cs. kir. kamarás, v. b. t. tanácsos. Fia, gróf Bethlen Pál lovassági tábornok, felesége báró Kemény Krisztina, fia Bethlen Elek cs. kir. kamarás, szépirodalmi és történeti munkák szerzője.

¹² Kemény Miklósnét, Rhédei Ádámot, Bethlen Ádámnét, Bánffi Sándornét, Baranyai urat – őket és közöttük a rokon szálát még be kell azonosítani.

¹³ Török István: *i. m.* II., 118–119.

¹⁴ Szilágyi Ferenc önéletrajza.

¹⁵ Uo.

1815 és 1818 között a gr. Kuun és br. Bánffy házaknál volt nevelő.¹⁶ Apja pedig 1818-tól négy éven át Bethlen Domokos és Kemény Sámuel (Kemény Sámuel és Bethlen Kata fia, id. Szilágyi keresztfia) tanítója, a két fiú a Szilágyiék házában is lakik, s az értük kapott évi 1000–1000 váltóforintból finanszírozni tudta fia külföldi tanulmányútját.

A tudományos pályára szánt ifj. Szilágyi Ferenc tehát 22 évesen indult Göttingenbe a külföldi tanulmányúthoz szükséges szigorlatok sikeres letétele után, majd két év múlva érkezett Bécsen át vissza Kolozsvárra, mivel Kotzebue meggyilkolása miatt a tervezettnél korábban kellett hazatérnie – a renDELETEhez képest azonban még egy fél évvel megnyújtotta göttingeni tartózkodását.¹⁷ Ezután 1826-ig Magyarországról és Erdélyből a matrikula bizonyága szerint senki nem érkezett Göttingenbe tanulni.¹⁸

Szilágyi Göttingenben már főként történelmi tárgyakat tanult. A magyar peregrinusok felemlégetik a görög életeszményt, az ott uralkodó békés és gyakorlati szellemet, hatékonyságot, kozmopolita környezetet, biedermeier romantikát. Híres volt a göttingai fegyelmezett szorgalom, a nyelvtanulás, az egyetem folyóiratai, a kölcsönkönyvtár, csillagvizsgáló, botanikus és gazdasági kert, múzeum, képtár, modellgyűjtemény, fizikai szertár, kémiai labor.¹⁹

A külföldi diákok éltek emellett az utazás lehetőségével: Szilágyi szász kollégáival meglátogatta Gothát, Erfurtot, Weimart (itt Goethével is találkozott) és Jénát, híres pedagógiai intézeteket tekintettek meg.²⁰ Minekutána Szilágyi terve, hogy három évet töltsön a Georgia Augustán meghiúsult azzal, hogy az ausztriai kormány a követségek útján visszarendelte a németországi egyetemeken tanuló protestáns erdélyi ifjakat, nem sietett haza, hanem beutazta a Rajna vidékét és Svájcot, pedagógiai intézeteket látogatott meg. Schnepfentalban Salzman, Wiesbadenben de Laspée, Yverdunban Pestalozzi, Freiburgban Girard nevelőintézetébe látogatott el, a két utóbbi intézetvezető személyesen is fogadta az ifjú pedagógusjelöltet, majd Stuttgarton és Münchenen át érkezett Bécsbe 1820 októberében. Szilágyi 1821 szeptemberében már a Kolozsvári Református kollégiumban tartja székfoglalóját.

Kollégiumtörténetében Török is részletesen foglalkozik Szilágyi tanulmányaival, az őt ért szellemi hatásokkal, nem fordít figyelmet azonban a család svájci kapcsolataira. Ti. mind id. Szilágyi Ferenc felesége, mind ifj. Szilágyi Ferenc második felesége svájci nő volt. Török mindehhez csupán azt a kommentárt fűzi, hogy mivel id. Szilágyi Ferenc Genfen át érkezett Kolozsvárra leydeni és göttingeni peregrinációjából, talán érthető, hogy svájci lányt vett el, ifj. Szilágyi Ferenc második feleségét, Bois de Chesne Máriát pedig éppen csak megemlíti.²¹

Pedig talán érdemes kissé odafigyelni ezekre a nőkre! Foulquier Mária, id. Szilágyiné ugyanis gyászjelentőjének²² tanúsága szerint nem Genfben, hanem Erdély-

¹⁶ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. Budapest 1909. A tanítványokat egyelőre nem sikerült azonosítani.

¹⁷ Török István: *i. m.* II. 198–199. és Szilágyi Ferenc kéziratosa önéletrajza (töredék 1840-ből) a Református Gyűjteményben (Bib. Acad. CJ, MsR 1606, Aa–d/1.)

¹⁸ Borzsák István: *Budai Észaiás és klasszikafilológiank kezdetei*. Budapest 1955, 203.

¹⁹ Gulya János: Sajnovics, Gyarmati, Kőrösi, Csoma és Göttinga. In: *Régi és új peregrináció*. III. Budapest–Szeged 1993, 1287–1294.

²⁰ Szilágyi Ferenc önéletrajza.

²¹ Bois de Chesne Mária kapcsán csak egy valószínűleg életrajzhoz készített feljegyzésben foglaltakat másolja át.

²² Szomorú jelentés Foulquier Mária haláláról. 1839 Kolozsvár. (Bib. Acad. CJ, MsR 1606/Aa–d., 25.)

ben ismerkedett meg későbbi férjével. Eszerint Foulquier Mária 1839-ben halt meg 75 évesen („Eleget élt, nem csak azért, mert 75 évekre terjedett élete...”), és „ötvenöt esztendővel ezelőtt jött erdős kis hazánkba mint Svájc szabad polgárnéja, s itt hol honnyivá tudott lenni közel 34 évet boldog házassági szövetségben, 11-et példás özvegyiségben töltött”. Tehát 1794-ben ment feleségül Szilágyihoz 30 évesen, így feltehetőleg 1764-ben született, és 1784-ben (!) jött Erdélybe. Vajon hogyan került Foulquier Mária 20 éves korában Erdélybe és mivel telt az a 10 erdélyi éve, amelyet nem id. Szilágyi Ferenc feleségéként töltött?

Bois de Chesne Mária 1839 októberében lett ifj. Szilágyi Ferenc felesége, előző feleségét, Molnár Juliannát 1838 novemberében vesztette el. Vajon hol ismerkedhetett meg ezzel a francia hölgygel? Két Bois de Chesne-lány is magyar férjet választott, Marie nővére, Susanne, Wesselényi Polixéna „S.” barátnője az Olaszthoni és Schweizi utazásban, később Barabás Miklós felesége, így került Szilágyi Ferenc sógorságba Barabással felesége révén, és Göttingenből való hazatérése után sem szakadt meg a kapcsolata külfölddel. Barabás naplójából az is kiderül, hogy Méhes Sámuelnek, a liberális lap kiadójának, Szilágyi kollégájának és „ellenségének” negyedik felesége, a svájci Robert Albertina Szilágyinéval és Barabásnéval együtt utazott haza Svájcból. A svájci nők kérdése a továbbiakban fontos lehet mind a mindennapok története, mind a kulturális transzfer, mobilitás, mind a család személyes kapcsolatainak, mind pedig a Szilágyiak identitásának szempontjából.

Szilágyi miután liberális szemléletű történelmi folyóirata, a *Klió* megszűnt, elvállalta a konzervatív, államilag szubvencionált hírlap, a *Múlt és Jelen* szerkesztőségét, és tett szert példátlan népszerűlenségre, lett „elismert rossz ember”. A hazafiság oltártűzének lángjai 1848-ban már konzervatív hírlapját mardossák, és a Héraklés oltárától, katedrójától is megfosztották.

Egyes visszaemlékezések meghagyják, hogy bár

„Igen nyájas, udvarias ember volt, szeretett köznapi tréfás modorban társalogni, mégis rendkívül tisztelte a tekintélyt, megkövetelvén a maga tekintélyének tiszteletét is [...]. Impresszionabilis, hirtelen haragú ember volt, noha könnyen napirendre tért a sértés felett, ha érdeke úgy kívánta. Másrészt ritka makacssággal tudott haragot tartani és személyeskedő dühében igen messze ragadtatta magát.”²³

A kollégiumi környezet

Bajkó Máttyás *Kollégiumi iskolakultúránk. A felvilágosodás idején és a reformkorban* című kötete a „társadalmi progresszió és iskolakultúra kapcsolatát” vizsgálja, a protestáns kollégiumok „szerepét a polgári átalakulás folyamatában”. Sorra veszi a magyarországi és erdélyi protestáns kollégiumokat, és a felvilágosodás „mértékének” vizsgálatához kiválaszt pár olyan összetevőt, amelyek elképzelése szerint a „progresszió” letéteményesei.²⁴ Ezek vetítik előre az események végkifejletét, ezek révén válik elmesélhetővé egy egyenes vonalú fejlődéstörténet, előre- és hátrálépésekkel a tételezett célhoz képest.

Bajkó a reformkor és a „nemzeti gondolat” gyökerét a felvilágosodásban találja meg, a két időszak között pedig egy – a progresszió szempontjából zárójelbe tehető – hanyatlóként értelmezett átmeneti korszakot nevez meg. Egy így értelmezett folyto-

²³ Angyal Dávid (szerk.): *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Budapest 1926, 20.

²⁴ Bajkó Máttyás: *Kollégiumi iskolakultúránk. A felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest 1976.

nosság (vagy megszakítottság?) mellett érvelve olyan kritériumokat tesz meg a progresszió letéteményeseinek, mint a szellemi érdeklődés, felvilágosult szerzők olvasása, ilyen művek megléte az iskolák könyvtárában, a francia nyelv bevezetése a tantervbe, reáltárgyak térnyerése a humán tárgyak térvesztésével párhuzamosan. A progresszió mércéje a latin nyelv, latinos kultúra háttérbe szorulása a magyar nyelv előtérbe kerülésével párhuzamosan. Vizsgálja, mennyiben érvényesülnek az iskolában felvilágosult pedagógiai elvek, világias szellem. Fontos mérce a kollégiumi autonómia, belső törvénykezés, mint reakció a Ratiókra. Vizsgálatának tárgya az iskola autonómiája és a felvilágosult abszolutizmus iskolapolitikájának kapcsolata, az országos és a belső, iskolai törvénykezés dinamikája.

A kollégiumok, tanárok, tantervek a vizsgált korszak egyes szakaszaiban felhelyezhetőek a progresszió egy ilyen skálájára, elmondható lesz, ki, mi járult hozzá a fejlődéshez vagy az eseményeknek a 48-as forradalomba és a polgári átalakulás imperatívuszába torkollásához, illetve ki, mi akadályozta, hátráltatta azokat. Ezek után felmerül a kérdés, hogy vajon megírható-e egy olyan történet, amely a társadalmi progresszió talajának és terepének az iskolát teszi meg? Másrészt, ha így nem, hogyan beszélhető el a kolozsvári iskola története? Min mérhető egy kollégium részvétele, szerepe a társadalmi átalakulásban, azaz hogyan használhatóak a kollégium hátramaradt iratai – könyvek listája, az iskola olvasótársaságának jegyzőkönyvei, a tanári gyűlések, fegyelmi ügyek jegyzőkönyvei, az iskola törvényei stb.? Milyen történetet lehet általuk elmesélni és mi-lyet nem?

Kitérő a Kollégium szerkezeti felépítéséről

A kollégium felett az ellenőrzést az egyházi főkormányos vagy főkonzisztórium gyakorolja a gondnokság (curator) intézményén keresztül, a gondnokot a konzisztórium nevezni ki. A gondnokság felelőssége az 1824-es utasítás szerint²⁵ az oktatás minőségének és tartalmának ellenőrzése, jelen van a közvizsgákon, elnököl a tanári gyűléseken. Felügyeli a kollégiumi erkölcsöket, a curator nevezi ki a rectort az iskolai törvényszék (sediaria) élére, a vallás oktatását, de a még a himnlőtás beadását is ő ellenőrzi. A pénzügyek, számadás, jószágok ellenőrzése is a curator hatásköre.

Az igazgató (rector-professor) hívja össze a tanári gyűlést, ellenőrzi az iskolai tisztviselőket, a rendeletek végrehajtását, a bevételeket és kiadásokat, az oktatást és fegyelmet, ő osztja ki az alumnumokat, ő készíti a diákok szobánkénti beosztását, kinevezi a köz- és magántanítókat.

A tanvezetőség (pedagogarchatus) elsődleges feladata a tógás diákok közül kinevezett köz- és magántanítók (praeceptorok) számon tartása, és az oktatás minőségének ellenőrzése, különös tekintettel a német, görög és latin nyelvre a felsőbb osztályokban, ez utóbbira annál is inkább, mivel „a mi nemzetünk mostani állapotjához képest elmulthatatlanul szükséges lévén, mint a többi nemzeteknél”.²⁶ Ők intik a tanítókat szelíd bánásmódra a gyermekekkel, ellenőrzik a vizsgákat.

A tanítókat a 19. század elején az ifjúság választja az igazgató felügyelete mellett a hét évet kitöltött togatus diákok közül. A tanári vizsgákat 1845-ben szigorítják meg, a jelölteknek még húsvét előtt vizsgát kell tenniük latin, német, görög nyelvből, dolgozatot kell írniuk, vizsgatanítaniuk, hogy szeptemberre felkészülhessenek a tantárgyból,

²⁵ 1848-ig van érvényben. Török István: *i. m.* II., 13–38.

²⁶ Török István: *i. m.* II., 38. 1810-ben még szabályt hoztak a magyarul beszélés büntetésére. Uo. 248.

amit tanítani választanak. A gyakorlat az volt, hogy a külföldi akadémiákra kívánczó diákok tanítósággal keresték meg az ehhez szükséges pénzt. Szilágyira „a poetica classis tanítása bízott, mely kötelességet előbb félesztendeig 1815 februáriusától fogva június végéig mint helyettes, 1815 szeptemberétől fogva pedig egy egész esztendeig mint rendes tanító folytattot”.²⁷

A diákság is hierarchikusan szerveződött és a 18. században még nagy befolyása volt a tanárok választására és marasztására. A szobákat is a belső rendtartás mentén osztották be (dislocatio). Az iskolai törvényszék végrehajtója az igazgató, az ellenőrzés²⁸ és a vétségek jelentése az esküdt diákok (senior, contrascriba) felelőssége. Fontos volt tehát, hogy a tanári kar vagy pedig a diákság nevezi ki a felügyelőket. Ujfalvy Sándor Emlékirataiban az enyedi diákközösséget olyan alkotmányos köztársaságnak nevezi, amely ellenszere volna az aristocratica constitutionak.²⁹

Bajkó számára sokatmondó forrás az iskolák tanszékeinek, tantárgyainak alakulása, a könyvtár könyvállománya. Kolozsváron a 18. század elején mindössze két professzor van, a jogi tanszék 1733-ban alakul, 1779-ben alakítanak egy német-természettudomány-földrajz tanszéket, külön természettudományi csak 1841-ben lesz. Kolozsváron az oktatás és iskolai adminisztráció magyárosítására csak az 1840-es évek végén térnek át.

A Kollégiumnak nemcsak könyvtára, hanem a 18. század végétől folyamatosan bővülő physicum museuma és ásványgyűjteménye is van.³⁰ A könyvtár állományának rendezése id. Szilágyi Ferenc könyvtárrossága idejéből származik. A könyvek beszerzéséről fennmaradt a levelezése Szentgyörgyi Imrével.³¹ Az első könyvjegyzék 1668-ból származik, ekkor mintegy 500–600 könyvet vettek nyilvántartásba. A következő jegyzék betűrendes, 1752-ből származik, ekkor 2724 könyvet vettek nyilvántartásba latin nyelven – a magyar könyvek címe is latinul van bejegyezve. 1766-ban készül külön lista a magyar könyvekről. 1825-ben id. Szilágyi Ferenc katalógusában mintegy 6548 cím szerepel. Az állomány adományok és alapítványok által gyarapodott. Id. Szilágyi Ferenc könyvtárfelügyelőségének idejéből származik az első szabályzat, ebben pontosítják a könyvtárfelügyelő tanár feladatait, a címjegyzék készítésének és a kölcsönzési napló vezetésének mikéntjét, a könyvtárhasználat szabályait. A könyvtárhoz tartozó feladatokat 1813–1816 között a diák ifj. Szilágyi Ferenc tölti be. A kölcsönzési naplóból nyomon követhetjük, milyen munkákat kölcsönzött ifj. Szilágyi Ferenc (és természetesen mások is, mint például fia, Sándor vagy Szilágyiné) 1825-től.³²

Ezek a könyvek inkább egy történész kézikönyvei, amelyek nem sokat árulnak el Szilágyi olvasási kultúrájáról. Valószínű, hogy a könyvtár kizárólag vagy elsősorban az oktatásban használt könyveket szerezte be. Erre utal az is, hogy 1827-ben a tanároktól listát kérnek az általuk fontosnak tartott beszerzendő könyvekről,³³ illetve, hogy az olvasótársaság saját forrásból szerzi be a könyveket, saját könyvtárat gyűjt.

²⁷ Szilágyi önéletrajza.

²⁸ Feladatkörükbe tartozik a szobák rendjének ellenőrzése, a tanítás és a kötelező programokon való részvétel felügyelete. Török István: *i. m.* II., 279–281.

²⁹ Ujfalvy Sándor: *Emlékiratok*. Budapest 1955.

³⁰ Török István: *i. m.* III., 330., a leltár 333–336.

³¹ ELTE Kézirattár, G 310. Néhány levelet kiadott Izsépy Edit: *Levelek id. Szilágyi Ferenchez (1794–1826)*. Bibliotheca Universitatis Budapestinensis Fontes et Studia 2. Budapest 1985.

³² A jegyzék (BARC, MsR 1610, 1615, 1616, 1618/A, 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1942) feldolgozása még folyamatban van. A klasszikus szerzők mellett leggyakrabban Katona István *Historia Criticáját* forgatta Szilágyi.

³³ Török István: *i. m.* II., 318.

A Bajkó által vizsgált kollégiumok története a fent már bemutatott korszakok szerint épül fel. A 18. század második felében a felvilágosodás szellemiségéhez köthető fellendülést (amelyet a szerző elsősorban a könyvtárak könyvállományából és tanár-egyéni ségek életrajzán keresztül rekonstruál) az 1810-es évek hanyatlása követi, majd a 30-as évektől megfigyelhető egy a tantervekben, a magyar nyelvű oktatás elterjedésében, szervezeti életben tetten érhető fellendülés. A kolozsvári kollégium esetében is az 1830-as évek első felében történik valamilyen változás. A változás iránya és jellege legjobban a kollégium olvasókörién mutatható be.

Az olvasótársaság

Az önképzőkör 1827-től működik, 1829-ben jelenik meg az *Aglája*³⁴ című verseskötetük, elsősorban történelmi-hazafias és szerelmes költemények gyűjteménye, amelyet 1830-ban a második és harmadik, 1831-ben a negyedik kötet követ. Az előfizetők száma 100 és 300 között mozog. Vita Zsigmond az erdélyi olvasótársaságokról szóló tanulmányában³⁵ a társaságok megjelenését a politikai és kulturális élet élénkülésének és az anyanyelvi kultúra iránti érdeklődésnek, annak az oktatásból való hiányának tulajdonítja, és természetesnek veszi, hogy az első ilyen Kolozsváron, „az ébredő politikai és irodalmi élet központjában” jelenik meg. Török ezzel szemben későinek érzi az olvasóegylet megalakulását,³⁶ ő az enyedi 1791-es Magyar Társasághoz viszonyít, amely a *Próba* című zsebkönyvvel lép az olvasóközönség elé. Vitánál az első enyedi megmozdulás az 1835-ös *Virágkosár* című kötet, a kolozsvári olvasótársaság a Bajkó által vizsgált kollégiumokét is kevés kivétellel megelőzi. Török a „megkésettiséget” a főkormányzéseknek az egyesületekre vonatkozó tiltásával magyarázza, az áttörést pedig Széchenyi *Hitel*ének megjelenésével magyarázza.

Az egyesület jegyzőkönyve³⁷ 1830-cal indul, lefektetik a szabályzatot, és máris neki látanak a *Hitel* olvasásának hetente három alkalommal a „közolvasásokon”. Az 1830-as évek közepéig az egyesület tevékenysége egyre intenzívebbé válik. A kolozsvári országgyűlés idején megélelniük az ülések, új tagokat toboroznak, a szervezeti javaslatot parlamenti formába öntik, és az idő szellemének kívánata szerint Machiavellit olvasnak. 1835-ben Méhes³⁸ ellenőrzése alá vonja az egyesületet, ezzel pedig lankad az érdeklődés, majd 1839-ben leáll a jegyzőkönyv.

Az olvasóegyesület szabályzatát és névsorát olvasva feltűnik, hogy a tagok nemesek.³⁹ A szabályzat nem tér ki arra, hogy feltétele-e a nemesi származás a tagságnak, csupán a katolikusokra dolgoz ki megszorításokat. Vita külön kiemeli az enyedi olvasókör kapcsán, hogy a tagok elsősorban „kiváló szegénysorú diákok”, Bajkó nem tér ki a diákegyesületek tagjainak származására, ő a jövőendő értelmiség kategóriájába sorolja

³⁴ *Aglája*. Egy ifjú egyesülettől. Kolozsvár 1829, 1830, 1831.

³⁵ Vita Zsigmond: Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban. In: uő: *Művelődés és népszolgálat: tanulmányok*. Bukarest 1983.

³⁶ Török István: *i. m.* II., 157.

³⁷ Jegyzőkönyv a kolozsvári reformata oskolában egybeállott tanuló nemes ifjaknak. Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (EREKGYL).

³⁸ Méhes az aritmetika és fizika tanára, 1820–25-ig igazgató, 1829–36-ig pedagogarcha. 1831-től a liberális Erdélyi Híradó tulajdonosa. 1834–1848 között Kolozsvár erdélyi és pesti országgyűlési követe. Szilágyi „mérgecs ellensége”. Negyedik felesége, akárcsak Szilágyié, konstanzi nő.

³⁹ 1845-ből van statisztika a kollégium tanulóinak társadalmi összetételéről. Az 512 diákból 333 nemes, 121 polgár, 58 földműves. Török István: *i. m.* II., 107–109.

őket egyöntetűen.⁴⁰ A szabályok közt találjuk a nemzeti egyenruha viselését, ugyanis „sokkal jobban áll a szittyai deli termetre az idegennél, s nem is drágább”.⁴¹ A ruhát az egyesület gyűlésein, vizsgákon, templomban, de még tanításon is viselni kell, illetve tilos cégéres helyen viselni, benne illetlenül viselkedni. Még a megalakulás évében parancsolat érkezik a tollú letételéről, és a gyűlésen arról folyik a vita, hogy vajon mint nemesek korlátozhatóak-e a magyar viselet hordásában, vagy mint diákoknak első kötelességük a feljebbvalók iránti engedelmesség. Végül úgy döntenek, hogy az iskolában leveszik a tollút, „mert szép az engedelmesség még oktalan parancsnak is”.

1835. január 24-én a társaság üdvözölni akarja Herepei, Szász és br. Huszár Károlyt. Az utóbbi köszöntését Méhes Sámuel ellenzi, hisz az utcai csoportosulás politikai tettnek minősülne, így „a mostani kényes és különösen reformatus statusunktól nagyon szemes vigyázatot kívánó körülményekhez képest a tisztelkedést elhalasztani” javasolja. Annál is inkább, hogy Huszár Károly katolikus, így neve napját novemberben tartja. A diákok becsületbeli ügynek tekintik elhatározásuk megtartását, így újfent az engedelmesség és nemesi erény között hezitálnak. Végül arra jutnak, hogy ha Huszár Károly köszöntéséről le kell mondaniuk, inkább a másik kettőhöz sem mennek el.⁴²

Az egyesület önképzőkör jellegű, a tagok pályamunkákat, verset, prózát nyújthatnak be, olvasótermet biztosít számukra a kollégium. 1831-es jelszavuk „Virrad, haladjunk előre”, mert a boldogság garanciája a tiszta tudomány és a szív nemes eszméje által megismerhető erkölcs, ez pedig nem születik az emberrel. A természet csak a tudás vágyát oltotta az emberbe, ez mozgatja haladásra. A társalkodás, könyvekről való beszéd feléleszti a lelki erőt. A beérkezett dolgozatokról, könyvekről való társalkodás azonban viszályokat és személyeskedést is ébresztett, így az egyesülettől elvonják az olvasószobát. A tagok nem ismerik a társasági élet szabályait, nincsenek az „individuais szabadság” korlátozásához szoktatva, elvakítja őket az üres büszkeség, éretlen képzetek, gorombaság, személyeskedés.⁴³ 1833 végén alakul újra az egyesület, a tagok száma megkétszereződik, az egyesület nagyobb olvasószobát kap.

Az egyesület fő szószólója ekkor Kabós Ferenc. Hangja árulkodik a kollégiumban uralkodó légkörről, amikor így emlékszik kollégiumi gyermekéveire:⁴⁴ a vétségeket vesszővel sújtották, nem felemelni törekedtek őt, megfélemlítéssel motiválták, morál helyett katekizmust, honi nyelv helyett Rómát, hasznos tudás helyett mitológiát, régi geográfiát és Hübner⁴⁵ tanult. „Tudósnak csináltak, de semmit sem tudok, lelkem semmire sem hatós; testi munkához fogok, de 12 évi helytülés sybaritává⁴⁶ tevénem.” De elérkezett a változás ideje, a kollégium már nem sírás, rívás tanyája, a filantróp már

⁴⁰ Bajkó Mátyás: *i. m.* 246–252.

⁴¹ Török István: *i. m.* II., 159. Az egyenruha „térdig érő, sujtással kihányt attila-dolmány fekete posztóból”, „veres lajbi fekete kihányással”, „fekete rojtos nyakravaló” és „szolnoki csalma kócsagtollúval”.

⁴² Török István: *i. m.* II., 174.

⁴³ Uo. 172.

⁴⁴ A 18. században vezetik be az elemi képzést a felekezeti gimnáziumokban, abból a meg gondolásból, hogy a színvonalas középfokú oktatás magával ránthassa az elemi. (Bajkó Mátyás: *i. m.* 29.)

⁴⁵ A Hübner a protestáns iskolák egyik alaptankönyve. A legnépszerűbb bibliai történeteket írta át gyerekek számára Johann Hübner (1668–1731), 52-t az Ószövetségből, 52-t pedig az Újszövetségből, két év minden hetére egy leckét.

⁴⁶ A szibarita metaforája (Sybaris eredetileg henyeségéről híres délitáliai görög város, már az ókorban a fényűzés és elpuhultság metaforája) toposz ebben a korban, gondoljunk csak Berzsenyi Magyarokhoz című versére 1810-ből: Mi a magyar most? – Rút sybarita váz. / Letépte fényes nemzeti bélyegét, / S hazája feldult védfalából / Rak palotát heverőhelyének.

nem tömlöcöt lát benne, az anya nem félve halad el mellette, nem hall jajt, szitkot, botsuhogást, „a polgár nem fél tatárfutástól 'ad arma' és 'incendium' robogtára”. Az iskola számára kizárólag az olvasótársaságbeli közösség miatt nem volt maga a pokol, az kitámogatta hátramaradottságából, általa eszmélt polgárrá, talált igaz barátokra.

Kitérő – a gyermekképről

Kabós lelkesítő szövegéből nem állapítható meg pontosan, melyik korra is vonatkozik kritikája, szónoklata elején a 20-as évekről beszél, az utolsó erdélyi tatárjárás azonban 1717-ben véget ért. A 19. századi pedagógiatörténetek egyik kedvelt témája a testi fenytéké. Tudjuk, hogy a korban volt fizikai büntetés, noha azt is látnunk kell, hogy az iskolai törvénykezés sokat tesz ennek visszaszorítására, és akik ezzel a fenytési móddal élnek, azok nem a professzorok, rendes tanárok, hanem éppen a diáktársak, a felsőbb osztályosok, akik az alsóbbakat mint köz- és magántanítók tanították.⁴⁷ A szabályzat és a fegyelmi ügyek jegyzőkönyveinek tanúsága szerint az iskolai büntetés és jutalmazás elsődleges eszköze a pénz (bírság vagy jutalom formájában, valamilyen juttatás megvonása). Második helyen a feddés, harmadikon az elzárás áll. 1844-ben a gyűlésen szomorúan konstataják, hogy a köztanítók gyakran az iskola törvényével szembenelve a szülők kérésére büntették testi fenytéssel a gyermekeket.⁴⁸

A kolozsvári református kollégium gyermekfogalmáról az iskola törvényeiből, a fegyelmi ügyek jegyzőkönyveiből⁴⁹ kaphatunk képet: „... iskolánk célja az ifjakat a hazának és statusnak hasznára a jó erkölcsökben és tudományokban felnevelni.”⁵⁰ Pukánszky a 19. századi gyermekfogalomról írt könyvében⁵¹ különbséget tesz a gyermekkép és gyermekfelfogás között. Az előbbi egyfajta ideált fogalmaz meg, amely a neveléstani könyvek előszavából rajzolódik ki, az utóbbi a fegyelmezésre vonatkozó praktikus tanácsokból előbukkanó valós helyzet, hétköznapi gyakorlat. A kettő nyilván nem esik feltétlenül egybe.

A Kabós felszólalásából kirajzolódó embereszmény és diákkép, az ember fejleszthetőségébe vetett hit, a pedagógiai optimizmus, amely az emberré válás garanciájának a nevelést látja, ismerős a kor pedagógiai irodalmából. Ez a felfogás humanista hagyományból építkezik és a felvilágosodás filozófiájának közvetítésével (Kant, Rousseau) válik divatossá a 19. század elején. Kedvelt metaforája a szántóföldé, annak műveléséé.⁵² Az ember eszes lény, de érzelmeinek kiszolgáltató, az engedelmességre szoktatás és hasznos polgárrá nevelés a pedagógus felelősége. Ez az ideál finomul a romantika korára növénymetaforává, ahol a nevelő a bölcs és gyengéd kertész, ilyen felfogással azonban esetünkben nem találkozunk.

⁴⁷ A Sturm-féle német protestáns iskolarendszer, amelyben dominál a latinos műveltség a publicus praeceptor, a tanítva tanulás elvén működött.

⁴⁸ Török István: *i. m.* II., 282. Vö. Erdélyi Híradó, 1846/138.

⁴⁹ Mivel az iskolai törvényeszek csak a nagyok, a tógás diákok fegyelmi ügyeivel foglalkozott, ezért a hivatkozott anyag rájuk értendő.

⁵⁰ Török István: *i. m.* II., 276. Az igazgató Méhes elvei az iskola fegyelmi rendszerének újjászervezésére 1820-ból.

⁵¹ Pukánszky Béla: *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*. Pécs 2005.

⁵² A kolozsvári kollégium esetében nem hangsúlyos a test művelésének ideálja, 1810-ben kerül először szóba tanári gyűlésen a tornaoktatás bevezetése, tornatanár még 1846-ban sincs. Török István: *i. m.* II., 153.

A fenti gyermek- és emberkép ismerős lehet Szilágyi 1821-es székfoglalójából is, hírlapjainak bevezetőiből.⁵³ Szilágyit foglalkoztathatták a kor pedagógiai elvei, hisz Göttingából hazajövet sorra látogatja Európa híres tanintézményeit: 1843-ban próbálkozik gyermeklap szerkesztésével, konzervatív hírlapjának mellékleteként, a kísérlet 1844-ben csődöt mond. A beköszöntőben a fentiekhez hasonló gyermekeszeménnyel dolgozik. Lapja koedukált (a rejtvényekre valóban egy-két lány is küld megfejtést, nevüket a szerkesztő mindig a lap végén közli), szívet nemesítő, értelmet fejtő, ébresztő hatású óhajt lenni, hasznos ismeretekkel gazdagítani, gyönyörködtetve oktanni, hogy a gyermekek időben eltanulják az erényt, amely a földi boldogság záloga tekintet nélkül a társadalmi különbségekre, így lehet elérni a tökéletesebbé, jobbá válást, ami az emberi lét célja. Ezért a vallást, erkölcsöt serkentő történeteket ad a históriából, híres emberek életrajzát, történeteket a magyar nemzet hajdankorából a hazaszeretetet táplálására, természettudományos ismeretekkel, népismertetéssel, országok ismertetésével szolgál. A beküldők életkora alapján a célközönség a 10–12 éves korosztály.

A lap nem csak a kor gyermekképe és pedagógiai eszménye miatt izgalmas olvasmány, benne az ismeretek mintegy enciklopédiaszerűen vannak tálalva, így tömör foglalatát kaphatjuk az egykorúak (vagy legalábbis Szilágyi Ferenc) felfogásának olyan kérdésekről, mint a história,⁵⁴ természettudomány tárgya, a haza fogalma,⁵⁵ engedelmisség vagy más erkölcsi maximák.

Az engedelmisség témája hangsúlyosan jelenik meg mind az olvasótársaság jegyzőkönyvében, mind Szilágyi gyermeklapjában. Hogy az iskolai nevelésnek a tudományos mellett mennyire hangsúlyos az erkölcsi összetevője, azt szemlélteti, hogy az olvasóegyesület jóllehet világias, kulturális jellegű intézmény, szabályzata a tagok számára kötelezővé teszi a templomba járást, a kollégium szabályzatában pedig részletes leírást találhatunk az erkölcsi tanjegyek adásának módjáról.

⁵³ „A história jegyezte fel azon változásokat, melyeken az ember keresztül ment sorsának és állapotjának jobbításában társaságot nem ismerő vadból az idő folytával erkölcsi és gondolkozó való lett, a mindennapi szükségéit kielégíteni nem tudó állat magas ideákra felemelkedő emberré vált, a semmi egybekötésében nem álló természet gyermeke mívelt szívű és értelmű polgárrá formálta magát. Elméjét és józan okosságát kifejtette, beszédét ékesen szólássá mívelte. Szorgalma által a régen kietlenül álló vidékeken most népes és gazdag városok emelik fel kevélyen fejüket, melyeknek falai közt a gyönyörűség jólléttel és társasági örömök az élet gondjai társaságában jelennek meg. Ezekben az ember egy millió embertársa közt vagyonjának és keresetének csendes birtokában van. Az eredeti állapot egyformaságát, melyet társaságba lépése által elvesztett, szelíd és okos törvények által megint visszanyerte. Az ember nemes és okosságán épülő szabadságáért odaadta a ragadozó állat pusztító önkényét.” A história tanításának célja előadva egy beszédben, melyet szeptember 25-kén 1821-ben a Kolosvári Evang. Reformatum Kollegyomban, professori hivatalát elkezdette ifj. Szilágyi Ferenc. BARC, MsR, Aa–d/19.

⁵⁴ A história a világon történt nevezetes dolgok elbeszélése, csakhogy ezek igazak – emeli ki Szilágyi a *Magyar Gyermekbarát* 1843-as évfolyamában, nem mint a dajkák meséi, melyek költemények. A földrészek, országok, nemzetek története nem csupán tanulságos, hanem hasznos is, emellett gyönyörűség tárháza. A gyermekolvasók jóindulatának megnyerésére a népek életében beállt változásokat, a népek sorsát a gyermek felnövekedéséhez, hasznos férfivá válásához hasonlítja. A haza iránti elkötelezettségre úgy buzdítja a gyermekeket, hogy a magyarság mibenlétét a földrajzi hazához, a két magyar tartományhoz, Erdélyhez és Magyarországhoz köti.

⁵⁵ Szilágyi szerint mindenkinek van hazája, csak az a jó ember, aki jó hazafi. A jó magyar ismertetőjegyei: a hazaszeretet, a haza történetének ismerete, csak így válik méltóvá az ősök örökségére, amelyből példát meríthet. A jó hazafi szereti nemzeti nyelvét, de nem gyűlöli másokét, a műveltebb népek nyelve megtanulását pallérozódásának főeszközének tekinti, de nemzeti nyelve az első, hisz azon gügyögött, imádtá az Istent. Nemzeti nyelve emberré művelődésének elsődleges eszköze, a magyar nyelv virágzása a nemzet csinosodásának alapja.

A szerkesztő hangsúlyozza, hogy az általa bemutatott tudományos problémák a közhiedelemmel ellentétben a gyermekek számára is befogadhatóak. A lap a kor gyermekeszményének megfelelően munkafüzetként is működött, Szilágyi instrukciói a nevelőkhöz így hangzanak: a pedagógusok, szülők mondassák, írassák vissza a gyerekekkel a közölt darabokat, így szoktassák gondolkodásra a gyermeket, kímélik az értetlen olvasástól, magolástól, mert ez pólyában tartja a gyermek esztét. A szövegek stílusa azonban meglehetősen monoton, unalmas, hírlapja történelmi mellékletének nyelvezetétől csak annyiban különbözik, hogy gyakran él a többes szám második személyű megszólítással, és minden bekezdést „Kedves Gyermek”-kel indít.

A Kollégium és Szilágyi Ferenc a fegyelmi ügyek jegyzőkönyveinek tükrében

Már ennek alapján is következtethetünk némi szakadásra Szilágyi pedagógiai ideálja és gyakorlata között, ebben azonban Szilágyi fegyelmi ügyei is megerősítenek – bár ezek esetében feltehetőleg az „idők változásának” és Szilágyi konzervatív fordulatának is szerepe van. Ilyen például az 1834-es eset, amikor Szilágyi óráján a diákok rendetlenkednek, kinevetik a tanárt, tombolnak és lármáznak. A főkolompós Zeyk Domokos,⁵⁶ aki tagja az olvasó egyesületnek. 1835-ben a diákok felháborodását váltja ki, hogy Felmer történelméről⁵⁷ latinul akarja tanítani.⁵⁸

Más fegyelmi ügyet is találtam, amelyben Zeyk a ludas, és amely feltehetően kapcsolatba hozható az olvasó egyesület működésével. 1835 áprilisában a kollégium ablakából Décsi Sámuel contrascriba ellen egy festett baglyot lógattak ki, csőrében notatiók⁵⁹ felírással, hozzá huhogtak, majd Rettegi Zsigmond egy élő baglyot hozott a templom padlásáról, és Zeyk a kollégium folyosóján körbevitte és huhogott hozzá. A kihallgatáson illetlenek, és Szilágyi bíraskodása ellen panaszt tesznek. A tanárok körében botránkozást kelt, hogy a diákok törvényszéki perkedés módjára fellebbezést adnak be. Mivel a kiszabott büntetést nem töltik be, az ügy kicsapással végződik.⁶⁰

Tisztán különbséget lehet tenni az örökzöld csínytevések (alvó diáktársak lábujjai közé tett papírgyújtás, korhelyesség, verekedés, bálokon méltatlan magatartás stb.) és a demonstratív jellegű, publica vindicatá-ért kiáltó kihágások között. Az utóbbiak esetén a tanári kar igyekezett falazni a diákoknak. 1790-ben református és katolikus diákok németek ablakait verik be, 1817-ben kifütyölnek, 1832-ben megvernek német színészeket. 1835-ben amiatt indul eljárás, hogy a diákok Miklós napján Wesselényi Miklós tiszteletére kivilágították a kollégiumot, 1837-ban pedig feljelentés érkezik, miszerint végzős diákok a Keresztes Elekné házában tartott búcsúvendégségen a professzorokat és a kormányt szidalmazzák. Méhes jelenti, hogy az utóbbira nem sikerült elfogadható bizonyítékot találni.⁶¹

A Szilágyi-történet váratlan fordulatainak megértéséhez segítségünkre lehetnek a kollégiumi tanári gyűlések jegyzőkönyveiből kirajzolódó viták, és ezekben Szilágyi érvelésé-

⁵⁶ Zeyk Domokos 1816-ban született Marosvásárhelyen, és 1848-ban a segesvári csatában esett el mint a székelly haderő századosa. Hősiességéről legendák keringenek, egyes feltételezések szerint ő volt az a lovas, aki Petőfit a magyar sereg menekülésekor kengyelvasába emelve vitte.

⁵⁷ Michael Josef Felmer: *Historia receptae in Canonem Epistolae Jacobi Apostoli*. Nagyszében 1832.

⁵⁸ Török István: *i. m.* II., 203.

⁵⁹ Az oxfordi Dictionary of Medieval Latin notatio szócikke alatt elsőként ez áll: the action of putting a mark on; the putting (by the censors) of a condemnatory mark against a citizen's name (entailing some form of degradation).

⁶⁰ Török István: *i. m.* II., 256.

⁶¹ EREKGYL, 1838, 21.

nek stílusa, azok a stratégiák, amelyeket konfliktusos helyzetben alkalmaz. Az iskola szerkezeti felépítése, a büntetőeljárás mechanizmusok, autonómiájának mértéke, vezetőinek stratégiái a hatalommal szemben, lojalitásuk irányultsága mind olyan szempontok, amelyek segítenek megérteni, hogyan működhettek, juthattak sikerre vagy buktak meg Szilágyi érvei.

Szilágyi egyik kedvenc ütőkártyája, amikor hírlapja vagy politikai irányultsága miatt éri támadás, hogy – a kormány anyagi és eszmei támogatását élvezve – kivonja magát az egyházi törvénykezés hatásköréből. Míg az ellene fellépő tanártársak azt igyekeznek bebizonyítani, hogy Szilágyi működése káros hatással van az oktatásra, így ügyét a főkonzisztórium hatáskörébe kell vonni, Szilágyi azzal érvel, hogy ügye világi, politikai természetű. 1841-től folyamatosan erre éleződnek ki a tanárok és Szilágyi között a konfliktusok. Az 1848-as eltávolítását követő 1850-es fellebbezése a konzisztóriumhoz fegyelmi ügyeit olyan események sorozatának láttatja, amelyek mind konzervatív lapszerkesztői működéséből eredtek: lapindítása miatt érték támadások a tanári kar liberális és ellenzéki beállítottságú tagjai részéről. Sérelmezi, hogy a főkonzisztórium a professzorban a szerkesztőt róttá meg, hogy szerkesztői tevékenysége miatt távolították el professzori állásából.

Íme a sérelmek sorozata Szilágyi 1850-es interpretációjában! Egy 1841-ben megjelent kritikáját, amelyben egyes professzorokat sátánoknak titulál, akik az ifjúságot félrevezetik, kártékony, veszedelmes elvekben nevelik, az enyedi professzorok magukra veszik. A marosvásárhelyi és zilahi tanárokkal közösen felléptek ellene, a konzisztórium pedig a hírlapíró tanári minőségében feddi meg.

1845-ben egy, a püspöki successióról szóló cikkekre az erdélyi liberális lapban, Szilágyi feletet ír. A konzisztórium tekintély elleni izgatással vádolja. Kimondják, hogy a hírlapszerkesztő professzori állásánál fogva a konzisztórium alá tartozik.

1847-ben Szilágyit hideglelés éri, orvosa tanácsára levegőváltás céljából Pestre utazik, emiatt nyolc napig kimarad a tanításból. Hibáját beismeri, de megjegyzi, hogy az elmaradt órákat pótolta, mégis megfeddik. Ebben a bánásmódban politikai nézetei miatt lett része – állítja Szilágyi.

Ugyanezek az érvek csapnak össze az 1848-as esemény kapcsán is. Szilágyi leírásában a következők történtek: 1848 márciusában az „unió forradalom” kitörésével a diákok az utcán demonstrálnak és lármáznak. Szilágyi hírlapjában elmarasztalja az ifjakat. A diákság gyűlést tart, hogy megvitassa a Szilágyival szembeni magatartást, majd beverik ablakait és demonstrációt tartanak ellene. Mivel a szorgalmi idő végeztével a hűsvétra elbocsátó beszédét éljenzéssel fogadták, Szilágyi állítja, hogy a támadás nem a professzor, hanem a hírlapíró ellen irányult. A Biasini szálló előtt a *Múlt és Jelen* nyilvánosan megégetik, Szilágyit életveszély fenyegeti és Pestre menekül. 1848 májusában a főkonzisztórium javasolja Szilágyi eltávolítását, mivel hibái, amelyeket a jegyzőkönyv nem nevez meg tételesen, a nevelés ügyére károsak. Szilágyi állítja, hogy hibája nem volna egyéb, mint a diákság viselkedésének és politikai véleményének helytelenítése. Az ifjúság aláírást gyűjt (kényszer erejével) Szilágyi eltávolítására, gorombasággal, hanyagsággal és értetlenül tanítással vádolják. A főkonzisztórium pedig, méltányolva a diákok illedelmes és higgadt kérését, kimondja Szilágyi meghallgatás nélküli elmozdítását. Feliratukban Szilágyi (alaptalanul) a főiskolával ellenséges indulatú egyénként van feltüntetve, aki miatt visszafogottnak kellett lenniük üléseiken.

A tanárok hivatástudatáról szóló idézetnél – amivel a jelen tanulmányt indítottam – kevésbé ünnepélyes hangnemben szól egy 1838-as jegyzőkönyv, a professzoroknak a

megélhetéshez jellemzően mellékfoglalkozást kellett találniuk.⁶² Szilágyi különvéleményt fogalmaz meg két professzor fizetésének emelésével kapcsolatban. Miután hosszasan ecseteli a kollégium kiadásait, bevételeit és adósságait 1821-től a dokumentum keltéig, rosszmájúan megjegyzi, hogy fizetésemelésre váró kollégájának jócskán van mellékjövedelme a főkonzisztórium titoknoki állásából, valamint „téglavetetésből”, gazdálkodásból és spekulációból. Ezzel nem azt akarja sugallni, írja, mintha kollegája emiatt professzori hivatását elhanyagolná, de ha tanártársainak fizetésemelése miatt netalán nem kapná meg időben a fizetését,⁶³ félő, hogy a nagy drágaságban adósságba keveredne, s olyan professzorrá lenne, aki az óráról szalad a gazdaságba. Az ilyen vagyont és nem tudományt gyűjt, nem műveli lelkét, nem tanul és tökéletesíti magát, noha a tudományok napról napra óriási lépésekkel gyarapodnak. Ugyanis egy professzornak nem azzal volna ildomos hírnevet szerezni, hogy jó gazda, spekulátor, bankár en miniature, világi haszon és nyereség után járó ember.

Szilágyit valószínűleg zavarta pénztelensége és lemondott a fent meghirdetett ideálról, s lett „elismert rossz ember”, akinek azonban „esze sok van s tudománya”,⁶⁴ a konzervatív hírlap szerkesztését feltehetően legalább olyan mértékben anyagi, mint ideológiai megfontolásból vállalta. 1845-ben, amikor már példátlan népszerűtlenségre tett szert lapjával, kéri a kormánytól felmentését a szerkesztőség alól. A kormány nem felmenti, hanem 1000 forint fizetést rendel ki Szilágyinak a szubvención felül.

„Ut facias rem, si possis recte, si non quocunque modo, rem.”⁶⁵ – idézi Szilágyi Horatiust.⁶⁶ Majd 1849-ben így indítja Pesten lapszerkesztői karrierjét: „a politikában a csupa teoriának hódolás kívánt sükert sohasem ád, – abban mindég a gyakorlatilag lehetőre és kivihetőre kell tekinteni.”⁶⁷ Jól látható Szilágyi pragmatizmusa, epokalista felfogása, Szilágyi tudatosan fordította át mondandóját a feltételezett hallgatóság függvényében a megfelelő politikai nyelvre úgy, hogy mondandójának magva alig változott 1821 és 1849 között. Szilágyi ezzel történetíróiból – hacsak az alkalom kegyeletre nem kötelezi őket – heves dühöt és erős nyelvi agressziót vált ki.⁶⁸

Talán nem véletlen egybeesés, hogy Szilágyi fegyelmezési problémái is az olvasóegylet aktív korszakában, az országgyűlés összehívásával egy időben szaporodnak meg. Gyulay Lajos naplója szerint az 1837-es szebeni országgyűlésen ott „spiciliskedett” tanítás helyett.⁶⁹ 1837-ben Sombori Miklós és az a Sárkány József rendetlenkedik Szilágyi

⁶² EREKGYL, 1838. 20.

⁶³ 500 vrh. ft. , 5 mázsa só, 141 véka búza, 194 veder bor.

⁶⁴ Gyulay Lajos: *Napló (1820–1848)*. Szerk. Csetri Elek. Kolozsvár 2004, 474.; idézet a Marosnémeti, 1848. január 7-i bejegyzésből.

⁶⁵ „[...] szerezz pénzt, ha teheted, tisztességes úton, ha nem, bármilyen úton.” Horatius, *Epistulae* I., 65–66.

⁶⁶ EREKGYL, 1838, 20.

⁶⁷ Magyar Hírlap, 1849. 1. sz.

⁶⁸ Szinte érthetetlen dühvel ír róla Buzinkay a sajtótörténetben: „Nem egyszerűen zavaros fejű ember volt, aki heves érzelmektől fűtött és ennek megfelelően változékony tájékozódásaiban szellemi és politikai irányzatokat, állásfoglalásokat felületesen összekevert, hanem egyes önzésével, személyes kapcsolatrendszerével és párját ritkító erőszakosságával az 1850-es évek egyik legkártékonyabb figurája is volt.” In: *A magyar sajtó története 1848–1867*. II/1. Főszerkesztő Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985, 318.

⁶⁹ „Holnapután, innep 2-d napján Konzisztóriumunk lesz. Professzor Szilágyira, kire rég fenem fogamat, mert ahelyett hogy Kolosvárt tanítana, itt (Szében? Az előző bejegyzés innen származik. AA) politikai spiciliskedik, legjobb alkalmatosságom lesz kimondani ítéletemet, és azt ilyenformán fogom tenni: «Méltóságos Főkonzisztórium! Egy aggodalmamat leszek bátor kijelenteni, és igen örvendek, hogy azt annak jelenlétében tehetem, ki bennem azt támasztotta. Hogy az ajtóval rohanjak a szobába és a dolog dere-

óráin, aki a Keresztesék lakásán történt botrány fő vádlottja, és aki 1841-ben, Méhes kolozsvári követté választásakor Méhes segítje lesz.

Vajon az 1834-es országgyűlésen már ingerelte jelenlétével az alakuló ellenzék? Hogyan értelmezzük „spicliskedését”? Vajon szervezett ügynök volt Szilágyi? Bizonyítékot egyelőre nem, érveket azonban találhatunk egy ilyen feltételezés mellett.

Két epizódot említenék itt. Egyik az 1821-es: Kotzebue meggyilkolása miatt 1820-ban az erdélyi ifjakat hazarendelik a külföldi akadémiákról, Szilágyi hazafele egy évig Bécsben időz. 1821 januárjában apjához írt levelében egy olyan epizódról számol be, amelyről később már hallgat. 1821 tavaszától tervezte a Cs. Kir. Prot. Konzisztórium megnyitni a bécsi Protestáns Teológiai Intézetet, s Szilágyi neve merül fel a református exegéta helyére mint helyettes. A konzisztórium Szilágyi jelölését „unanymi consensus” elfogadja, s felkéri a tanterv elkészítésére. Szilágyi apját titoktartásra nem, de diszkrécióra szólítja fel az ügygel kapcsolatban. Hevesen bizonygatja apjának szerénységét, hogy semmilyen szégyenletes alkalmatlankodást nem követett el az állás érdekében. Latinra fordítja a szót: „Nem zökkent ki engem a lelki nyugalomból a népszerűség kedvezése, a szerencsét akkor dicsérem, ha állhatatos, ha tollaival gyorsan csapkod, visszautasítom.”⁷⁰ Szilágyi 1821 szeptemberében már a Kolozsvári Református Kollégiumban tartja székfoglalóját – hogy mi történt Bécsben, azt homály fedi.

Szádeczky írja visszaemlékezésében Szilágyi Sándorról, hogy neki „több volt szabad, mint másnak, mert atyja Szilágyi Ferenc a hivatalos Magyar Hírlap szerkesztője megvédte fiát a hadi törvényszék elé állítástól (mivel fenyegették) s vissza tudta vonatni bár nagy nehezen, a fiát Pestről kitiltó rendeletet is”. És „apja nevére, állására, befolyására támaszkodva, donquixotti merészséggel vágott oda oly akadályoknak, melyekre más gondolni sem mert”.⁷¹

Szilágyi nagy befolyásának és sérthetetlenségének számos bizonyosságát olvashatjuk az Angyal Dávid által kiadott és a(z) azóta jórészt megsemmisült) Bécsi Állami Levéltár, Ungarische Landes-Gouvernements-Acten alapján jegyzetekkel ellátott Falk Miksa – Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezésében.⁷²

Záró megjegyzések

A történetírás mintha két külön Szilágyi Ferenc történetét írta volna meg, az 1848 előtti kolozsváriét, és az 1848 utáni pestiét. Mivel érdeklődésem középpontjában Szilágyi reformkori működése áll, hajlamos voltam figyelmen kívül hagyni az 1848 után keletkezett és 1848 utánra vonatkozó dokumentumokat. A rövidnek szánt '48 utáni kitérő azonban olyan ismereteket hozott, amelyek Szilágyi kolozsvári tevékenységének, motivációinak, személyiségének alapos átértékelésére és újragondolására készítettek, és további kutakodásra ösztönöznek ilyen irányban. Szilágyi Ferenc fogalomhasználatát

kához szóljak, egyenesen kimondom: Profeszor Szilágyi úr az, ki bennem ezen aggodalmat támasztotta. Egy holnapja, hogy szerencsém van hivatásomnál fogva itten lenni, és azolta az érdemes professor urat is mind itt szemlélem, nem tudom, ki engedelmével és mi célból, azt mindenesetre kedvtelenül következtetve, hogy a kolozsvári tanuló ifjúságnak nagy hátramaradásával történik. Ez iránt tehát mind az érdemes professor úrtól, mind pedig a jelen lévő kurátor uraktól felvilágosítást kérek, egyszersmind pedig egy oly rendelkezést határoztatni, miszerint a diligentia (szorgalmi idő) idején a professor urak szoríttassanak arra, hogy hivataluk helyén tanításaikat pontosan folytassák.» Gyulay Lajos: *i. m.* 219–220. Kolozsvár 1837. május 13.

⁷⁰ A fordítás: Izsépy Edit: *i. m.* szerint.

⁷¹ Szádeczky Lajos: *i. m.* 12.

⁷² *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Szerk. Angyal Dávid. Budapest 1926.

ugyanis valószínűleg nem az eszmetörténet nagy klasszikusai, hanem a kis helyi intrikák fogják megmagyarázni.

A Kollégiumban kétségkívül előkerülnek olyan témák, amelyek a felvilágosodás szellemiségének a továbbélésére, annak folytonosságára utalnak, és visszafele nézve az eseményeket a polgári-nemzeti átalakulás felé mutatnak. 1830-ban még összetűzés származik a magyar ruha viseletének előírásából az olvasóegylet tagjai számára, 1834-től már hivatalosan is lehet viselni a „magyarkát”, 1847-re pedig ez az öltözet válik kötelezővé, idegen nemzet ruhájának viseletét azonban már 1804-ben is tiltották – nem annyira nemzeti, mint inkább anyagi és erkölcsi meggondolásból, a fényűzés visszaszorítására a diákság körében.⁷³ Nyílt, politikai színezetű megmozdulások azonban jellemzően kedvező politikai konstellációban történnek csak.

Egy korszak határai nagyban függenek attól, hogy a történetíró a történelem mozgatórugójának az eseményeket, személyeket, eszméket, törvényeket stb. tartja. Szembetűnők bizonyos sarkalatos változások az általunk vizsgált korban, Szilágyinak például a múlt és jelen közötti szerves fejlődésre vonatkozó érvei mást jelentenek az 1821-es székfoglaló beszédben, mást az 1841-es konzervatív hírlap előljáró cikkében, megint mást 1849-ben a félhivatalos kormánylap, a *Magyar Hírlap* hasábjain. Az 1830-as évek elején a kolozsvári református diákság körében tényleg történik „valami”. De hogy a kiváló „korszakalkotó” esemény mikor történt és mi volt az, hogy Széchenyi *Hitele* lenne-e a változás okozója vagy már a *Hitel* is valamely strukturális változás eredménye, azt olyannyira esetleges volna eldöntenünk, mint a tyúk és a tojás kérdését.

Ifj. Szilágyi Ferenc művelt ember volt és anyagi érdek is hajtotta, nemzeti érzelmű és kormányhű, liberális szemléletű történész és konzervatív elkötelezettségű hírlapíró. Szilágyi személyiségének és szövegeinek megértése ugyanis csak úgy lehetséges, ha életének kettősségei és ellentmondásai nem választási kényszerűt ébresztenek bennünk.

Felhasznált irodalom

Aglája. Egy ifjú egyesülettől. Kolozsvár 1829, 1830, 1831.

Angyal Dávid (szerk.): *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Budapest 1926.

Bajkó Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk. A felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest 1976.

Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszikafilológiánk kezdetei*. Budapest 1955.

Fürst, F.: *August Ludwig von Schlözer, ein deutscher Aufklärer im 18. Jahrhundert*. Heidelberg 1928.

Felmer, Michael Josef: *Historia receptae in Canonem Epistolae Jacobi Apostoli*. Nagyszében 1832.

Gr. Kuun Géza beszéde. A Szilágyi-emlékkünnepélyen és emléktáblaleleplezésen. Kolozsvárt 1900. nov. 2. tartott beszédek. In: Szádeczky Lajos: *Szilágyi Sándor emlékezete*. Budapest 1900, 7.

Gulya János: *Sajnovics, Gyarmati, Kőrösi, Csoma és Göttinga. Régi és új peregrináció*. III. Budapest–Szeged 1993.

Gyulay Lajos: *Napló (1820–1848)*. Szerk. Csetri Elek. Kolozsvár 2004.

Izsépy Edit: *Levelek id. Szilágyi Ferenchez (1794–1826)*. Bibliotheca Universitatis Budapestinensis Fontes et Studia 2. Budapest 1985.

Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. II. Kiadja Szilágy vármegye közönsége, [Budapest] 1901.

Pukánszky Béla: *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*. Pécs 2005.

Selle, Götz von: *Die Georg-August-Universität zu Göttingen 1737–1937*. Göttingen 1937.

⁷³ Török István: *i. m.* II., 284–289.

- Sonkoly Gábor: „...édes hazánknak ezen első magyar fővárosa...”. Az átmenet problémái: Kolozsvár 1790–1848 között. In: Pál Judit – Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. 2001, 119–145.
- Szabó Károly: *Szilágyi Ferenc emlékezete*. Értekezések a történelmi tudományok köréből. MTA, VII. Budapest 1878.
- Szabolcsi Miklós (főszerk.): *A magyar sajtó története. 1848–1867*. II/1. (Szerk. Kosáry Domokos és Németh G. Béla) Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. Budapest 1909.
- Török István: *A Kolozsvári ev. ref. Collegium története*. I–III. Kolozsvár 1905.
- Ujfalvy Sándor: *Emlékiratok*. Budapest 1955.
- Vita Zsigmond: Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban. In: uő: *Művelődés és népszolgálat: tanulmányok*. Bukarest 1983.

Levéltárak és források

- Szilágyi Ferenc önéletrajza. A Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókkönyvtára = Biblioteca Academiei Romane – Filiala Cluj-Napoca (BARC), MsR 1606, Aa–d/1., töredék 1840-ből. (Bib. Acad. CJ, MsR 1606, Aa–d/1.)
- Jegyzőkönyv a kolozsvári reformata oskolában egybeállott tanuló nemes ifjaknak. Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (EREKGYL). ELTE Kézirattár, G 310.